

Іван Хом'як

РОЛЬ СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

У творчих роботах багатьох школярів виразно простежуються спричинені невибагливим мовленнєвим середовищем помилкові написання. Нестійке інформаційно-мовне поле пригнічує дитячу свідомість, учні відчувають значні труднощі в доборі літературно нормованих лексем для формування думок і правильної передачі їх на письмі.

Мовлення учнів заповнили словесні покручі, які не завжди створюють їм душевний дискомфорт, оскільки такою мовою часто-густо “озвучуються” різноманітні збори, диспути, екскурсії та й нерідко розважальні дитячі телепередачі. У школі реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання української мови лишається здебільшого справою завтрашнього дня, а поки що відповіді учнів сприймаються з позиції “гірше чи краще висловленої думки”, і це, безумовно, адекватно відображається в ланцюговій реакції: усне мовлення → внутрішнє мовлення → письмовий виклад.

У суспільній сфері, як зазначають С. Єрмоленко і Л. Мацько, “панує сучасна російська мова з низькою культурою, тобто із значним порушенням її орфоепічних і лексичних норм, що зумовлено інтерференцією, та українська “макаронічна” мова, відомий усім суржик, для багатьох зручний, оскільки це мовлення “навпростець”, не обтяжене нормами й правилами, але дуже небезпечний, бо це він є візитною карткою масової неосвіченості, безкультур'я, неуваги кожного з нас до самого себе” [1, 30]. На жаль, мовленнєва безпорадність, невміння написати елементарний текст “чомусь перестали сприйматись як пляма на службовому мундирі” [2, 4].

Ненормовані слова, що є наслідком змішування елементів здебільшого української і російської мов, у лінгвістичній і методичній літературі розглядаються, як: “українсько-російське просторіччя” (В. Русанівський), “гібридні форми” (І. Їжакевич), “суміш, спотворена мова” (В. Сухомлинський), “мовний примітивізм”

(М. Сулима), “нічийні слова” (О. Дорошенко), “русизми” (“росіїзми”) (М. Лесюк), “мовні покручі” (Б. Антоненко-Давидович, А. Бортняк), “суржик” (І. Дзюба, Ю. Редько, О. Сербенська, О. Федик, М. Стельмахович та ін.).

Ми задалися метою проаналізувати вплив соціального середовища на формування у школярів мовленнєвої культури. Передусім вирішили з’ясувати, чи усвідомлюють учні необхідність оволодіння нормами української літературної мови. До розв’язання цього питання залучили 696 учнів з окремих шкіл Рівненської і Тернопільської областей, серед них – 230 учнів п’ятих класу, 167 – шостих і 279 – сьомих класів.

П’ятикласники вважають, що вироблення навичок усного і писемного мовлення потрібне для того, *“щоб уміти грамотно писати і говорити”, “щоб моєму вчителю, друзеві, мамі і татові було добре розмовляти зі мною”, “для того, щоб тебе розуміли і поважали”, “щоб добре вчитися”, “спілкуватися з людьми”, “бути вихованою людиною” “щоб розуміти свого співрозмовника”, “якщо ми не оволодіємо літературним мовленням, то не будемо розуміти один одного”, щоб “уміти красиво звертатися до інших людей”, “гарно розмовляти і без помилок писати, правильно вживати слова, щоб від тих слів ставало радісно на душі”, аби “не було соромно, що ти вчишся в українській школі, а не вмієш розмовляти і писати рідною мовою”, щоб “здобути вищу освіту”, “стати вчителем рідної мови”.*

Шестикласники у відповідях на питання анкети обстоюють думку про те, що оволодіти літературним мовленням *“необхідно всім”,* це потрібно задля того, щоб *“бути культурною людиною”, “вміти гарно розмовляти і грамотно писати, я є українка і повинна добре розмовляти українською мовою”, “я живу в Україні, мій обов’язок – знати рідну мову”, “я є громадянин України, тому повинен навчитися говорити рідною мовою чисто і гарно”, “щоб не глузували з мого поганого мовлення, безграмотного письма”, аби “не було соромно потрапити у вище товариство”, “щоб тебе зрозуміли україномовні іноземці”, “щоб до тебе ставилися з повагою”, аби “люди, з якими йтиму, не соромилися мене”, “тому що це потрібно в житті”.*

На думку семикласників, засвоїти норми літературного мовлення необхідно для того, щоб *“було легко висловлювати свої думки як усно, так і на папері”, “писати без помилок і не робити їх в усному мовленні”, “не мати проблем у школі й інституті”, “спілкуватися з усіма просто і легко”, “тому що це рідна мова”, “щоб можна було гордитися знанням рідної мови”, “потрібно так розмовляти, щоб співрозмовник розумів тебе”, “рідну мову повинні досконало знати всі, бо це єдине ціле, яке засвідчує, що ми – українці”, аби “не було соромно перед людьми”, щоб “достойно розмовляти і писати”, “не соромити рідну Україну”, “не червоніти, розмовляючи з високоосвіченою людиною”, “щоб іншим людям було приємно зі мною спілкуватися”.*

82,5 % задіяних в анкетуванні учнів 5-7 класів мають бажання добре засвоїти літературну мову, про що свідчить їхня визначеність у пропонованих нами орієнтовних міркуваннях-відповідях: 36 % опитаних висловилися за те, що досконале володіння рідною мовою є обов’язком кожної людини, 24,7 % учнів поділяють думку, що грамотне мовлення – невід’ємна ознака культурної людини, 21,8 % школярів вважають одним із основних завдань навчання в школі – виробити вміння культурно розмовляти і грамотно писати. У той же час 4 % з числа опитаних не бажають приділяти увагу власному мовленню, 8,5 % школярів готові використати цей час для вивчення іноземної мови, 3,3 % учнів вважають, що опанування літературною мовою – не головне в шкільному житті, на думку 1,7 % опитаних, для цієї мети шкода витрачати сили. Характерно, що саме цей контингент анкетованих учнів

продемонстрував найнижчу грамотність письмових відповідей: “мені краще зайнятя тяжкою атлетикою”, “говорити по_українськi і в_міти общатися з людьми”, “спілкуватися по_рускі з товаришом”, “чоб лучче друг друга понімати”, “лудше говорити”, “на яке_небуть мовлення”, “більш досвідченіша людина”, “учить Іна Анатолівна”, “незбиватися звимовляням слова”, “знати на_пам_ять вірші”, “непозоритися в спільці людей”, “уроки малюваня”, “незнаю” і т. ін.

Серед причин недостатньої грамотності школярів, названих учителями-україністами з різних регіонів України, поряд із зниженням престижу освіченості в суспільстві, втратою учнями інтересу до навчання, впливом спорідненої мови і діалектного середовища, недотриманням вимог до усного і писемного мовлення було названо незацікавленість батьків у співпраці з учителями-словесниками над удосконаленням дитячого мовлення. Певною мірою цим пояснюється і спад успішності з української мови в учнів основної школи порівняно з початковою ланкою навчання.

Ми вирішили дослідити витoki мовного нігілізму дорослих. З цією метою 463-ом батькам, діти яких навчаються в 5-7 класах, запропонували відповісти: 1. Яким телепрограмам віддаєте перевагу? 2. Назвіть акторів, грою яких захоплюєтеся. 3. Які Ваші улюблені співаки? 4. Як часто відвідуєте драматичний театр? 5. Чи буваєте з дітьми в ляльковому театрі? 6. Чи вчите дітей співати і яких пісень? 7. Чи любите читати художню літературу? 8. Назвіть улюблених письменників. 9. Як Ви ставитеся до проблеми культури мовлення? 10. Чи виправляєте помилки в мовленні своїх дітей? 11. Як часто слухаєте з дітьми радіопередачу “Слово”? 12. У чому вбачаєте причини недостатнього рівня культури українського мовлення?

На 1, 4, 5, 7 і 9-12 питання ми запропонували орієнтовні формулювання-відповіді, на решту питань потрібно було відповісти самостійно.

Як відомо, зразком високої культури є мова письменників-класиків. За допомогою анкетування з'ясували, що люблять читати художні твори 68 % опитаних, інколи читають 24,6 %, не знаходять для цього часу 7,4 % батьків. Улюблені письменники – Т.Шевченко, про що засвідчили 17,3 % задіяних в опитуванні, А. Крісті (9,1 %), П. Загребельний (8,2 %). Із 830-ти названих письменників число українських майстрів художнього слова становить 39 %. Це, окрім вищезгаданих (переліки подаємо у визначеній респондентами послідовності), – Леся Українка, О. Гончар, Л. Костенко, М. Стельмах, Г. Тютюнник, І. Франко, У. Самчук, С. Склярєнко, Р. Іваничук, І. Ле, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, В. Симоненко, О. Довженко, О. Іваненко, М. Старицький, В. Винниченко, О. Олесь, П. Куліш, І. Котляревський, В. Сосюра, В. Стус, Остап Вишня, Д. Павличко, І. Драч, В. Малик та ін. Серед улюблених авторів зарубіжної літератури – Д. Чейз, Л. Толстой, О. Дюма, Д. Лондон, О. Пушкін, Т. Драйзер, В. Гюго, М. Булгаков, О. Бальзак, Ф. Достоевський, М. Шолохов, С. Єсенін, А. Чехов. Не змогли назвати письменників 16 % з числа анкетованих батьків.

Театр, кіно, радіо, телебачення також виховують у людини мовленнєву культуру – своєрідний вияв її національної самосвідомості. Уподобання дорослих щодо українського телебачення розподілилися так: за УТ-1 висловилося 34,2 % батьків, УТ-2 – 32,3 %, обласний (місцевий) канал – 33,5 %.

Професіоналізм актора значною мірою визначається його мовленнєвою майстерністю, на основі чого формується і відповідний авторитет театру. У свою чергу глядацькій аудиторії властиво переймати від улюбленців сцени (екрану) манеру розмовляти, вживати певні словесні форми, наслідувати вимову тих чи тих звуків.

Серед акторів, грою яких найбільше захоплюється доросла аудиторія, – Б. Ступка (13,4 % опитаних), А. Роговцева (7,3 %), Ю. Нікулін (7 %). Число українських митців становить 17,5 % від загальної кількості перерахованих акторів. Крім вищеназваних, це – І. Миколайчук, К. Степанков, Н. Ужвій, Н. Сумська, Н. Копержинська і Н. Наум. Більшість глядацьких симпатій належить артистам інших театрів і студій, зокрема: А. Миронову, Л. Фюнесу, В. Тихонову, О. Янковському, Л. Гурченко, М. Рурку, А. Делону, П. Рішару, М. Боярському, Н. Гундаревій, Л. Леонову, А. Папанову, С. Сталоне, Брюсу Лі, А. Шварценегеру, М. Михалкову, О. Абдулову, тобто всім тим, хто частіше з'являється перед глядацькою аудиторією.

Особливої значущості набуває слово в музичній канві сучасної пісні. Сьогоднішні батьки п'яти-, шести- і семикласників найбільше люблять слухати пісенні твори у виконанні С. Ротару (32 %), А. Пугачової (14,2 %), О. Білозір (12,5 %), Н. Яремчука, В. Зінкевича, П. Зіброва і В. Білоножка (по 7 %). 53,1 % названих співаків – ті, котрі популяризують пісенне українське слово: А. Солов'яненко, І. Бобул, А. Кудлай, Т. Повалій, М. Гнатюк, І. Білик, І. Попович, Л. Сандулеса, Н. Матвієнко, Т. Петриненко, М. Свидюк, І. Братушик та О. Хома, А. Горчинський, Р. Кириченко, тріо Мареничів, квартет "Явір", гурт "Соколи", А. Матвійчук, М. Бурмака та ін.

71,3 % батьків самі вчать співати дітей, зокрема сучасних українських естрадних і бардівських, або авторських, пісень, та найбільше українських народних, що дуже важливо, бо "мова народної пісні, очевидно, виявилася найміцнішою, найтривкішою ланкою української національної культури щодо її спадкоємності, наступності" [2, 20]. В анкетах знаходимо: "Вчу любити і співати народні пісні", "вчу тих пісень, яких сама навчилася в дитинстві", "тих, що співали батьки і діди", "співаємо, прослухавши магнітофонні записи давніх українських пісень". 28,7 % опитаних батьків не вчать дітей пісенного співу, мотивуючи це тим, що не мають природних даних: "Не вчу, бо не маю здібностей", "не вмію співати, діти самі вчатьсь".

Любов до рідної мови спонукає людину вдосконалювати мовленнєві уміння. Низький рівень культури мовлення – ознака людської бездуховності. Одним із способів перейняти техніку усного мовлення є відвідування театру. Однак систематично в ньому буває лише 2,2 % залучених до опитування батьків, час від часу – 77,1 %, не відчують такої потреби 10,4 %, зовсім не ходять до театру 3,3 %, пояснюючи браком часу або тим, що "немає можливостей". 7 % опитаних залишили цей пункт без відповіді. Ляльковий театр щомісяця відвідують разом із дітьми 2,2 % анкетованих батьків, 59,2 % – періодично, 15,6 % – не бажають ходити. 23 % опитаних не відреагували на поставлене питання.

Слід сказати, що попри всі життєві складності більшість громадян усвідомлює цементуючу роль мови в культурному і державотворчому процесах. На питання, чи хвилює Вас культура українського мовлення, 88,5 % задіяних в опитуванні відповіли ствердно, 6,3 % заперечили, 5,2 % виявили своє байдуже ставлення до проблеми. Як наслідок, виправляють мовленнєві помилки своїх дітей 79 % опитаних батьків, ні – 3 %, не вважають за потрібне – 1 %. 13,8 % анкетованих визнали, що самі потребують такої допомоги, а 3,2 % дотримуються думки, що це прерогатива школи.

Чи використовуються в домашніх умовах доступні технічні засоби впливу на рівень грамотності дітей? Дослідження засвідчило, що можливості радіо і телебачення поки що недооцінюються. Так, радіопередачу "Слово", в якій у науково-популярній формі висвітлюються умови застосування на практиці різноманітних

норм усного і писемного мовлення, дається аналіз змін, що відбуваються в “Українському правописі”, регулярно слухають у 16 % сімей, принагідно – 55 %, не цікавляться таким радіоматеріалом – 29 %.

Причини недостатньої мовленнєвої вправності батьки бачать: 1) у небажанні приділяти увагу культурі власного мовлення (44,5 % опитаних); 2) плутанні нормативних рис українського і російського мовлення (41,5 %); 3) впливі діалектного оточення (32 %); 4) засиллі просторічними словами (10,8 %). Серед інших причин названо: “недостатній рівень загальної культури людей”, “відсутність необхідної літератури”, “недосконалість законодавства про мову”, “байдужість органів влади до проблеми впровадження української мови в усі сфери життя”.

Таким чином, питання культури мовлення учнів необхідно розв’язувати в комплексі з проблемою стану мовленнєвого середовища. Цей процес активізується, якщо в країні зросте престиж мовленнєвої культури, коли батьки відчують потребу в удосконаленні власного мовлення і зможуть довести дітям життєву необхідність грамотного спілкування, коли матимемо чітку законодавчу базу розвитку державної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови// Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28-33.
2. Культура української мови: Довідник/ С.Я. Єрмоленко, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, К.В. Ленець та ін./ За ред. В.М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с.

Стефанія Панцьо

ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИКА м.ТЕРНОПОЛЯ

(новонароджені у 2000 р.)

Власні імена людей належать до одного з найдавніших пластів лексики. Відомо, що ім’я людини в усі періоди історії людства було першим засобом розрізнення особи, засобом її ідентифікації у громаді.

Звичайно, у виборі імен для новонароджених суспільство керується певними нормами, родинними традиціями, милозвучністю імені, модою чи впливом часу. Все частіше батьки вибірають імена, ставляться до вибору імені своїй дитині, надаючи вагомому значення тому, як саме звучатиме ім’я серед інших імен у родині, під яким іменем житиме вона між людьми все своє життя. Цей довічний супутник людини, як зауважує проф. П. Чучка, мусить бути милозвучним і промовистим словом, яке ще й покликане виконати роль позитивної характеристики індивіда [5, 97].

Проблема іменування новонароджених у плані розширення набору імен, повернення до життя вилучених давніх слов’янських імен все частіше порушується в працях українських ономастів, зокрема у статтях П. Чучки, І. Фаріон та ін. Професор П. Чучка робить екскурс в історію формування і становлення іменника українців, дає визначення поняття “українське ім’я”, наголошує на потребі створення нового словника імен, на необхідності толерантного відновлення “найкращої частини наших рідних імен”, які були витіснені з ужитку [5, 103].

Набір імен розкриває українську ментальність в іменотворчості. Предметом наукового зацікавлення для нас є іменник м. Тернополя зареєстрованих дітей у